

ГНОСЕОЛОГО-ЕВРИСТИЧНІ ВЕКТОРИ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ Ю. І. СУЛТАНОВА

У статті подано класифікаційну та семіотичну характеристику науково-методичної спадщини Ю. І. Султанова.

Ключові слова: методика викладання літератури, СМД-методологія, методична концепція, інонаціональна література.

Вшанування пам'яті про непересічну особистість культурного діяча – а саме такою була і залишається постать Юрія Ібрагімовича Султанова – передбачає декілька можливих перспектив. Насамперед – це подальша фахова розробка тієї наукової проблематики, якою ця людина присвятила свою творчість. І тут у випадку з Юрієм Ібрагімовичем маємо найширше поле для роботи, яка охопить не тільки усі структурні складові методики викладання літератури у школі і вишах (від методології до повсякденної практики), а й загальне літературознавство, літературознавчу компаративістику, історію всесвітньої літератури, культурологію, наукознавство й ін. Ось чому важливо розгорнути системну роботу зі збереження й аналітики текстової спадщини Ю. І. Султанова, його конкретних концептуальних напрацювань, належним завершенням якої має стати видання вибраних праць ученого.

Перший крок у цій справі вже зроблено сім років тому, у першу річницю по смерті Ю. І. Султанова, зусиллями кафедри світової літератури та наукової бібліотеки Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, із залученням колег із Києва, Івано-Франківська, Коломиї. Тоді 2004 року у Івано-Франківському видавництві «Гостинець» побачив світ п'ятий випуск з серії «Вчені Прикарпатського університету» під назвою «Юрій Ібрагімович Султанов (1948–2003): Показчик публікацій». У цьому виданні описані всі відомі публікації та доступний архів Ю. І. Султанова. Тому з суто зовнішнього — класифікаційного — боку описати творчу спадщину Ю. І. Султанова зовсім не складно, адже її жанрово-тематична структура відбита у композиційних складових вище названого показника. Інакше кажучи, творча спадщина Ю. І. Султанова складається з двох великих груп текстів: перша (найбільша за обсягом) — це надруковані твори, а друга — ненадруковані твори, їх кількісно найменше. Сюди належать російськомовні тексти: машинопис *п'єси* «В стране мёртвых масок или Бред сумасшедшего», написані за мотивами повісті класика японської літератури Акутагава Рюноске «В країні

водяників» (1927); рукописи трьох російськомовних *оповідань* («Жаркое лето», «Встреча с памятью» та «Сиреневое счастье») та шести *поезій* («Аввакум» («Шрам на ладони...»), «В час когда прорастает семя...» (з посвятою Любі Овсянніковій), «Густых снежинок парашюты...», «Прощанья переполнены печалью...», «Подниму пацанов на руки...», «Нет, я не смог стоять на берегу...»).

Серед надрукованих текстів вирізняються, з одного боку, наукові та науково-методичні праці (86 позицій), а з другого – власне художні тексти (9 позицій, серед яких – три поетичні збірки: російськомовні «Алхимия виртуальных игр» (2001), «Камера-обскура» (2002) та україномовна «Я умру не в Парижі...»)).

Провідне місце у творчій спадщині Ю. І. Султанова належить науковим студіям, які у своїй сукупності репрезентують методичну науку у можливій структурній та проблемно-актуальній повноті, у єдності методологічної (включаючи міжгалузеву взаємодію), теоретичної та власне практичної сфер (ця остання представлена 24-ма позиціями шкільних підручників і навчальних посібників, написаних Ю. І. Султановим одноосібно чи у співавторстві, а також публікаціями у жанрах методичних матеріалів та системи уроків). Звідси – майбутня аналітика творчого потенціалу наукової спадщини Ю. І. Султанова має передбачати аналіз як методологічних і теоретичних студій, так і аналітику дидактичних, навчально-методичних текстів, особливо підручників та посібників з орієнтацією на аналітичне оприявлення втіленого в них реального перспективного методологічного, теоретико-концептуального й аж до технологічного досвіду.

Та усе це справа майбутнього. А сьогодні я хочу запропонувати варіант семіотичної проєкції творчого доробку Ю. І. Султанова, що дозволяє виявити певну культурну традицію, на тлі якої вирізняються нові творчі перспективи. Це те, що для мене особисто є найважливішими «уроками Султанова». Якщо говорити більш спрощено, то далі йтиметься про ті векторні постулати чи ідеї, які Юрій Ібрагімович вважав підвалинами методики літератури як повноцінної гносеологічної й евристичної діяльності, активно пропагував, до останнього свого земного дня палко відстоював і які після його смерті 8 років назад не те що не втратили своєї значущості, а значно її посилили, ще гостріше актуалізувавши. Одні з них стосуються актуальних проблем сучасної методики літератури і оприявнюються у сфері, так би мовити, традиційного, а інші — пошуку простору для їх вирішення і пов'язані з виходом на новий горизонт діяльності у новітніх цивілізаційних умовах.

До концептуальних речей щодо методичної концепції викладання зарубіжної /світової літератури належать:

1) свідома державницька позиція, втілена у тезі про те, що курс інонаціональної літератури «не має бути засобом практичної реалізації

горезвісного «принципу партійності», причому «будь-якої» партійності. Це відповідає, — писав Ю. І. Султанов, — ст. 15 Основного Закону України, де сказано: „Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова”» [1, с. 2; див. також: 3, с. 2]. Така настанова дозволяє захистити фундаментальну і доленосну за своїм значенням справу шкільництва й загалом освіти від зазіхань будь-якого владного (адміністративного) волюнтаризму, небезпека якого активно присутня в сучасній Україні як у постколоніальній державі пострадянського штибу. Тут дуже важливо пам’ятати: можновладці приходять і відходять, а вільна людська особистість, самостійна нація, вільна країна і незалежна держава як першорядні і непроминальні цінності залишаються;

2) ідея про підпорядкованість вивчення творів зарубіжного письменства інтегральній меті літературної освіти у школі, яка полягає, на думку Ю. І. Султанова, «в тому, щоб осягнути суть предмета» [1, с. 2; див. також: 3, с. 2], якою є «вивчення художнього твору як явища мистецтва» [1, с. 2; див. також: 3, с. 3]. Специфіка такого підходу полягає у розумінні того, що історично обумовлена і водночас історично змінна ієрархічність у стосунках між різними функціями красного письменства не заперечує чинності вимоги «про неприпустимість змішування, а тим паче підміни ідеалу естетичного — етичним у процесі вивчення літератури як мистецтва слова» [1, с. 2]. Адже найістотнішим, тобто тим, що покликане нести у собі мистецтво і завдяки чому воно комунікативно спрямоване у майбутнє, є, з погляду культурної традиції, на яку спирається Ю. І. Султанов, саме естетичний ідеал [див.: 3, с. 2–3, 6]. «Звідси, — читаємо у Ю. І. Султанова, — і адекватне авторському задуму сприйняття художнього твору полягає не в порівнянні його із правдою реального життя, а в осягненні художньої правди інобуття, створеного митцем за законами естетичними, які не мають нічого спільного із законами реального життя — об’єктивної дійсності» [3, с. 2]. Тільки за такого підходу, на думку Ю. І. Султанова, викладання літератури у школі не буде суперечити походженню красного письменства та читацькій діяльності, а перебуватиме у площині розуміння сутності і завдань предмета, пов’язаних, попри все інше, з вимогою до вчителя «чітко усвідомлювати, що на уроках української та зарубіжної літератури ми готуємо не письменників і літературознавців, а читачів, які повинні навчитися розмірковувати відносно прочитаного художнього твору і висловлювати свої почуття та думки, спираючись на певний читацький досвід і певну шкільну систему знань із літературознавства» [3, с. 4]. А це узгоджується з «головною метою шкільної літературної освіти», якою є «підготовка кваліфікованого читача», здатного «до повноцінного, критичного сприйняття художнього твору як мистецтва слова» [3, с. 4], тобто — додає від себе — до вільного діалогу з мистецтвом, що не має нічого

спільного з агітаційно-пропагандистським зомбуванням людини, неприпустимим у вільному цивілізованому суспільстві;

3) розуміння шкідливості спрощеного розуміння ролі вчителя-словесника і його власних поглядів на ті чи інші факти мистецтва. «Світосприйняття вчителя, його світоглядна позиція відіграють важливу роль у процесі викладання художньої літератури, але, — підкреслює Ю. І. Султанов, — не можуть бути об'єктивним критерієм аналізу та оцінки художнього твору. Підміна авторського світосприйняття, його світоглядних позицій своєю, власною, навіть заради «морального виховання»... неприпустима» [3, с. 3].

4) ясне розуміння того, що *контекстне* (у зв'язку з закономірностями всесвітнього літературного процесу) вивчення канонічних творів зарубіжного письменства в системі шкільної літературної освіти в Україні необхідне «тому, щоб глибше зрозуміти роль, місце і значення рідної української літератури, шляхи її подальшого розвитку в системі „національна література і світовий літературний процес”. З одного боку, — розмірковує далі Ю. І. Султанов, — це дасть змогу учням побачити, що, як колись вказував <відомий французький етнограф і соціолог II-ї пол. XIX ст.> Шарль Летурно, «слов'янський реалізм схожий на французький лише назвою: він високого лету, тоді як французький стелиться по землі», що український і російський класицизм настільки трансформувалися порівняно з французьким, що потрібно їх розглядати з урахуванням національної специфіки художньої творчості. З другого боку, на конкретних прикладах учні побачать плідність для розвитку національної і світової літератури взаємозв'язків і взаємовпливів між культурами і літературами народів світу» [1, с. 3; див. також: 3, с. 3]. І коли Ю. І. Султанов пізніше зазначає, що «шкільний курс світової літератури не може і не повинен дублювати сутність мети вивчення рідної, інакше не зрозуміло, навіщо тоді взагалі було його запроваджувати» [2, с. 19], то це, як на мене, абсолютно не означає, що вивчення творів іонаціональних літератур має суперечити цільовій спрямованості вивчення власної національної — української — літератури, покликаною «формувати й розвивати національно-культурну, духовну ідентичність школярів як громадян України» [2, с. 19].

Оминаючи більш локальні питання вивчення іонаціональної літератури в школі (такі, скажімо, як роль фонових знань, вікових і психологічних особливостей учнів, специфіки тематично-естетичного аналізу перекладних творів у порівнянні з суто естетичним аналізом оригінальних художніх текстів, країнознавчо-етнокультурний принцип вивчення творів зарубіжних письменників, жанрова диференціація навчально-методичної літератури тощо), зверну увагу на чітке розуміння Ю. І. Султановим того, що:

– запропонована ним проблематизація методичної концепції викладання зарубіжної / світової літератури, яку утворюють питання: *у чому полягає головна мета вивчення шкільного курсу зарубіжної літератури; яким повинен бути зміст цього шкільного предмета; якою повинна бути його структура; яких конкретних методичних принципів потрібно дотримуватися вчителю для ефективного вивчення цього шкільного курсу,* — «у певному розумінні є традиційною» [3, с. 6, 4], причому неминуче традиційною, щоб гарантовано забезпечити неперервність культурної традиції;

– вирішення сукупності проблем, які актуалізовані цієї концепцією вимагає виходу науково-методичної діяльності на якісно новий пізнавальний рівень, на абсолютно нові змістові горизонти, яких методична наука не знала у минулому.

І про це друге варто сказати окремо, бо це той рубіж, на якому смерть перервала творчу діяльність Ю. І. Султанова. Вихід методики літератури на якісно новий щабель – це розгляд її у параметрах соціокультурної дії, це уведення методичної наукової діяльності у площину інтенсивної міжгалузевої взаємодії, актуальної гуманітарної роботи по вирішенню нагальних суспільно-гуманітарних проблем сучасного існування людської цивілізації. Інакше кажучи, Ю. І. Султанов першим і, здається, єдиним на сьогоднішній день застосував до аналізу стану справ у методичній науці системомислєдїяльнїсну (СМД) методологію Г. П. Щедровицького, яка суттєво відрізняється від усіх попередніх підходів активною практичною спрямованістю і своєю налаштованістю не на прогнозування майбутнього у тій чи іншій сфері діяльності, а на його свідоме проектування і практичну реалізацію. Саме від Г. П. Щедровицького й учасників Московського Методологічного Гуртка Ю. І. Султанов узяв такі ключові категорії, як *онтологічна картина, стратегія соціокультурної дії, цілепокладання* та ін.

Переміщення методики літератури на тло СМД-методології має до принципово переформатувати цю традиційно комплексну наукову галузь. Обрана Ю. І. Султановим стратегія соціокультурної дії виводить на перший план у сфері методики літератури методологічну рефлексію і теоретичний аналіз методологічного спадку. Це, зокрема означає:

а) усвідомлення того, що «однією з найактуальніших проблем методології, теорії і практики сучасної методики шкільного курсу світової літератури» є «з'ясування сутності кардинальних еволюційних змін суспільного та індивідуального буття людини, духовно-ціннісних наративів і гранднاراتивів <метаоповідей>» у зв'язку з історико-генетичною й історико-функціональною динамікою європейської культурної свідомості [2, с. 18];

б) поєднання детального аналізу існуючих результатів методологічної роботи в галузі методики світової літератури (цим займається традиційна історія методики літератури як науки) зі знанням історії зразкових (соціетальних) систем, фаховим аналізом новітніх соціокультурних ситуацій, «що склалися як результат конфронтації або інтеграції різних груп науковців, які сповідують різні, іноді діаметрально протилежні, наукові, філософські та культурологічні теорії» [4, с. 57];

в) «свідоме і логічне впровадження певної **норми** і здійснення **цілепокладань**, які обумовлюють характер... діяльності, аналізу і оцінки їхнього відношення до інших норм і цілепокладань..., аналізу і оцінки можливих наслідків такої соціокультурної дії, врахування тих змін і наслідків цих змін, до яких приведе їх впровадження» [4, с. 57²];

г) репрезентацію конкретної методичної роботи (скажімо, створення шкільної програми світової літератури), що, задаючи певні цінності, формує норму і формулює відповідні їй цілепокладання, як варіанта гуманітарного проектування, що одночасно розгортається в онтологічній (бачення і розуміння) та організаційно діяльній площинах. З огляду на це методологічна робота в методиці літератури — це створення онтологічної картини даної діяльності, тобто побудова у мисленнєвій імітації певної ідеальної конструкції, в якій узгоджуються поняття та побудови особистих уявлень про світову літературу як мистецтво слова і як навчальний предмет. Вказана конструкція — це фактично місце, скажімо, структурований простір, який має бути заповнений у майбутньому. «У цьому випадку, — читаємо у Ю. І. Султанова, — я не прогноую майбутнє, а намагаюся його побудувати», а це «передбачає включення і розробку задумів перетворення існуючих ситуацій, діяльності... та їхню реалізацію, створює не просто **інше...**, а **саме таке, яким воно було мною задумане**» [4, с. 57]. У такій ситуації, коли за кожним варіантом проектування визнається своя рація і враховується той факт, що «**проект перевіряється не на істинність, а на здатність до реалізації**», «говорити можна лише про різні уявлення проєктантів стосовно розвитку історичного процесу і про їх особисту відповідальність за реалізацію своїх ідей... Однак, і це необхідно підкреслити особливо, **проєктанти мають рацію тоді, коли всі поняття узгоджені, а уявлення усвідомлені і теоретично чітко сформульовані та відповідають загально визнаній соціокультурній нормі**» [4, с. 57].

Таким чином, парадигма СМД-методології відкриває можливість (даючи критерії, орієнтири, засоби, змістові вектори, цільові спрямування тощо) послідовно усвідомленої системної методологічної роботи в галузі

² Усі виділення належать авторам цитованих робіт (І. К.).

методики літератури у форматі стратегії соціокультурної дії. Приклад конкретного застосування параметрального потенціалу СМД-методології у сфері методики викладання світової літератури в Україні Ю. І. Султанов дав у чотирьох фундаментальних статтях під загальною назвою «У пошуках засад, адекватних шкільному курсу світової літератури. Теоретичний аналіз сучасного методологічного доробку», надрукованих 2001 року в №№2–5 київського фахового журналу «Всесвітня література в середніх навчальних закладах України». Проте гносеолого-евристичний досвід цих чотирьох статей вимагає самостійної розмови.

Загалом звернення до СМД-методології дозволило Ю. І. Султанову подивитися на стан справ у методиці викладання інонаціональної літератури з нової – загально-методологічної – точки зору, відкрило нову перспективу для вирішення накопичених у методиці проблем. І він наполегливо у своїх останніх фундаментальних статтях 2002–2003 років прагнув закарбувати у свідомості методистів (дослідників і практичних учителів-словесників) основні принципи і категорії СМД-методології, намагався адаптувати їх щодо специфіки освітянської сфери. Такий поворот у наукових пошуках Ю. І. Султанова далеко не всім подобався, викликав супротив, і це не випадково, адже він був спрямований проти чи не головної вади людського життя — звички існувати і діяти за інерцією, механічно, не замислюючись над наслідками такого існування і не беручи на себе відповідальність за свої дії. Та справа в тому, що розвиватися означає подолання інертного існування, розвиток і інерція несумісні. Інша справа, що інерція комфортніша, але такий «комфорт» має для суспільства небезпечні соціокультурні наслідки.

Усе, що пов'язане з впровадженням СМД-методології в галузь методики літератури, – це дуже складна і тривала робота, яка під силу не одній людині. А Юрій Ібрагімович першим тільки її розпочав, і якщо йому, можливо, далеко не все вдалося, то від цього важливість самого починання жодним чином не зменшується.

І насамкінець. Я далекий від ідеалізації творчого досвіду Ю. І. Султанова, де присутні і певні непослідовності, і суперечності тощо. Я жодним чином не закликаю з усім погоджуватися у султанівських теоретико-методологічних розмислах і практичних оцінках. Я переконаний у іншому: потрібно цей досвід системно продумати, проаналізувати задля вирішення ключових проблем і знакових ситуацій актуальної української освітянської дійсності. І це буде найкращим і гідним реальному масштабу особистості ученого вшануванням пам'яті Юрія Ібрагімовича Султанова.

Анотація

В статтє подано класифікацію и семиотическую характ еристику научно-методического наследия Ю. И. Султанова

Ключеві слова: методика преподавания литературы, СМД-методология, методическая концепция, иновациональная литература.

Summary

The article presents classificatory and semiotic characteristics of the methodological heritage of Y.I.Sultanov.

Key words: *methods of teaching literature, СМД-methodology, methodological concept, other nations' literature.*

Література

1. Про деякі концептуальні питання методики викладання зарубіжної літератури: бесіда нашого кореспондента з літературознавцем, методистом, автором посібників, хрестоматій Ю. І. Султановим // Всесвітн. літ. в середн. навч. закл. України. – 1999. – № 12. – С.2-3.
2. Султанов Ю. І. Духовні цінності античності, премодерну, модерну і постмодерну у контексті методологічних та теоретичних проблем методики шкільного курсу світової літератури / Ю. І. Султанов // Всесвітн. літ. в середн. навч. закл. України. – 2003. – № 3. – С. 18-22.
3. Султанов Ю. І. Методична концепція викладання зарубіжної літератури / Ю. І. Султанов // Зарубіж. літ. в навч. закладах. – 2000. – № 2. – С. 2-6.
4. Султанов Ю. І. Теоретичне обґрунтування основних положень стратегії соціокультурної дії : цінності, норми, цілепокладання / Ю. І. Султанов // Зарубіж. літ. в навч. закл. – 2002. – № 12. – С. 57-61.

УДК 821.111(73): 82.091

Тетяна Клюка
(Івано-Франківськ)

АНТИЧНІ МОТИВИ У ХУДОЖНІЙ СТРУКТУРІ П'ЕСИ ДЖИНА О'НІЛА «ПРИСТРАСТІ ПІД В'ЯЗАМИ»

У статті проаналізовано античні мотиви драми Юджина О'Ніла «Пристрасті під в'язами». Досліджено міфологічне підґрунтя твору. Визначено місце давньогрецької міфології у художній структурі п'єси.

Ключові слова: *міф, антична трагедія, фатум, художня структура, компаративний аналіз.*

Американський театр початку ХХ ст. характеризується розмаїттям творчих пошуків драматургів, що знайшло вираження у композиційній та образній багатогранності п'єс, наявності високого рівня узагальнень, порушенні гострих соціальних проблем тогочасної дійсності. Фундатором нового американського театру вважається Юджина О'Ніл – лауреат